

УДК 882.6 (437) (043.3) + 882.6.09 (043.3) + 885.0.09 (043.3)

**ФРАНЦІШАК РУТ ЦІХІ ЯК ПЕРАКЛАДЧЫК І
ПАПУЛЯРЫЗАТАР БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ
Ў МІЖВАЕННАЙ ЧЭХАСЛАВАКІІ
(ДА 135 ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ)**

М. І. Чмаравя

Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.А. Куляшова

Рэспубліка Беларусь

E-mail: mgukulesova1968@gmail.com

У артыкуле разглядаецца перакладчыцкая дзейнасць выбітнага чэшскага (чэхаславацкага) славіста Францішка Рута Ціхага (František Ryt Tichý) ў перыяд паміж дзвюма Сусветнымі войнамі, вызначаецца яго ўклад у папулярызацыю беларускай літаратуры ў міжваеннай Чэхаславакіі, аналізуецца спецыфіка яго мастацкага перакладу.

Ключавыя словы: беларуска-чэшскія літаратурныя кантакты; мастацкі пераклад; беларуская паэзія; чэшская беларусістыка; рэцэпцыя літаратуры.

Беларуска-чэшскія культурныя і літаратурныя сувязі характарызуюцца багаццем і разгалінаванасцю, трывалымі традыцыямі і дасягненнямі, якія можна ўбачыць на працягу многіх стагоддзяў. Надзвычай інтэнсіўны і важны этап у гісторыі беларуска-чэшскіх (чэхаславацкіх) культурных і літаратурных узаемадачыненняў прыпадае на міжваенны час (1918 – 1939), перыяд, калі, бадай, упершыню беларускае мастацкае слова, інфармацыя пра вядомых беларускіх пісьменнікаў, беларускую культуру так шырока былі прадстаўлены ў маладой незалежнай славянскай краіне, а праз яе, у значнай ступені, перадаваліся ўсяму славянскаму свету. Менавіта ў гэты час з боку інтэлектуальных колаў, перадусім чэшскіх вучоных, паэтаў, журналістаў, вельмі якасна і колькасна праяўляецца павышаная цікавасць як да беларусаў, так і іншых усходнеславянскіх народаў, іх літаратуры, тэатральнага і музычнага мастацтва. Незалежна ад палітычных сімпатыяў і перакананняў асобных плыняў чэшскай грамадскасці, славянскія народы, які ўсталі на шлях свайго адраджэння, у тым ліку і беларусы, былі заўсёды аб'ектам іх інтарэсаў.

Зварот да гэтай тэмы мае надзвычай актуальнае значэнне не толькі ў сувязі з 135 гадавінай з дня нараджэння Францішка Ціхага⁵, але і

⁵ Францішак Ціхі (1886 – 1968) нарадзіўся 21 мая ў цэнтральнай Чэхіі ў сям'і настаўнікаў. З дзяцінства захапляўся спевамі, праяўляў цікавасць да паэзіі. Пасля заканчэння гімназіі (1905) вучыўся ў Вышэйшай педагагічнай школе і паралельна на філасофскім факультэце Карлавага ўніверсітэта. Ва ўніверсітэце праявіў цікавасць да чэшскай і нямецкай філалогіі, да пэўных пытанняў славістыкі. Большую частку свайго жыцця настаўнічаў ў сярэдніх школах і гімназіях па ўсёй Чэхаславакіі. Уласныя вершы пісаў пад псеўданімам Здэнек Броман. Мару аб працы ва ўніверсітэце ён не змог здзейсніць. Чатыры спробы напісаць дысертацыю і атрымаць навуковую

з 100-годдзем пачатку дзеяння Рускай акцыі дапамогі з боку чэхаславацкага ўраду бежанцам з былой Расіі (1921), гадавінай з дня ўтварэння беларускага студэнцкага зямляцтва ў Празе (1921)⁶, склікання ў Празе Першай усебеларускай канферэнцыі (1921)⁷, а таксама настойлівых пошукаў шляхоў захавання і развіцця дзяржаўнасці, нацыянальнай культуры, беларускай ідэнтычнасці, яе папулярызаванні ў свеце.

Упершыню ў замежжы творы беларускіх пісьменнікаў загучалі па-чэшску. Гэта была мова той краіны, дзе традыцыі патрыятызму, беражлівага і ўважлівага стаўлення да духоўных каштоўнасцей уласнага народа заўсёды спалучаліся з актыўнай цікавасцю да лепшых здабыткаў славянскай і сусветнай культуры наогул.

Маладая беларуская літаратура ўжо ў самым пачатку ХХ стагоддзя мела пэўны рэзананс у славянскім свеце, а самую шырокую падтрымку атрымала менавіта ў Чэхіі. Гэта, безумоўна, мела важнае значэнне для нашай айчыннай культуры, для беларускага нацыянальнага Адраджэння, для росту аўтарытэту беларускага мастацкага слова сярод іншых славянскіх народаў, пачатак яго навуковага вывучэння.

Як ужо згадвалася ў ранейшых публікацыях, першае ўзнаўленне твораў беларускай літаратуры на чэшскую мову было здзейснена вядомым чэшскім навукоўцам-славістам Адольфам Чэрным (1864 – 1952)⁸. Менавіта гэты выбітны чэшскі вучоны-славіст, папулярызатар

ступень таксама скончыліся няўдала (не па навуковых прычынах). Але гэта не перашкаджала Ф.Ціхаму плённа займацца навуковай, педагагічнай і перакладчыцкай дзейнасцю, быць у цесных навуковых стасунках з вядомымі нямецкімі, чэшскімі, славацкімі, украінскімі даследчыкамі літаратуры, лінгвістамі, друкаваць навуковыя артыкулы па літаратуры і гісторыі ў чэхаславацкім і замежным друку. Меў багатую ўласную бібліятэку. Пасля смерці засталася шмат неапублікаваных навуковых прац і перакладаў. Уласны архіў вучоны і педагог перадаў яшчэ пры жыцці ў Архіў помнікаў нацыянальнага пісьменства ў Празе (на Страгаве), які вядомы як Фонд Ф.Ціхага.

⁶ Гл.падрабязней пра гэта.: Чмаравы, М. І. Грамадская і культурная дзейнасць беларускага зямляцтва ў міжваеннай Чэхаславакіі (1918-1939) / М. І. Чмаравы // Веснік МДУ імя А.А. Куляшова. - 1998. - № 1. - С. 81-87; Чмаравы, М.І. Шляхі ўзаемнага пазнання : беларуская літаратура ў Чэхаславакіі (1920 – 1945): Манаграфія / М.І. Чмаравы . – Магілёў : МДУ імя А.А.Куляшова, 2004. – 136 с; Дакументы і матэрыялы па гісторыі беларускай эміграцыі ў Чэхаславацкай Рэспубліцы (1918 – 1939) / уклад., прадм., камент., А.Бучы. – Мінск: Кнігазбор, 2020. – 560 с.: [20] с.іл.

⁷ Гл.падрабязней пра гэта.: Чмаравы, М. І. Грамадская і культурная дзейнасць беларускага зямляцтва ў міжваеннай Чэхаславакіі (1918-1939) / М. І. Чмаравы // Веснік МДУ імя А.А. Куляшова. - 1998. - № 1. - С. 81-87; Чмаравы, М.І. Шляхі ўзаемнага пазнання : беларуская літаратура ў Чэхаславакіі (1920 – 1945): Манаграфія / М.І. Чмаравы . – Магілёў : МДУ імя А.А.Куляшова, 2004. – 136 с; Дакументы і матэрыялы па гісторыі беларускай эміграцыі ў Чэхаславацкай Рэспубліцы (1918 – 1939) / уклад., прадм., камент., А.Бучы. – Мінск: Кнігазбор, 2020. – 560 с.: [20] с.іл.

⁸ Гл.падрабязней пра гэта.: Чмаравы, М. Пад сцягам славянскай узаемнасці: жыццё і дзейнасць Адольфа Чэрнага / М. Чмаравы // Роднае слова. – 2004. – № 8. – С. 102 – 106 ; Чмаравы, М.І. Шляхі ўзаемнага пазнання : беларуская літаратура ў Чэхаславакіі (1920 – 1945): Манаграфія / М.І. Чмаравы . – Магілёў : МДУ імя А.А.Куляшова, 2004. – 136 с; Черны, М. Адольф Черны и белорусская литература / М.Черны / Białorusienistyka Białostocka. – Białystok, 2014. – Т. 6. –

беларушчыны ў Чэхаславакіі, заснавальнік беларусістыкі ў Чэхіі, паэт і перакладчык, шматгадовы рэдактар уплывовага навуковага часопіса «*Slovanský přehled*» («*Славянскі агляд*») у значнай ступені паўплываў на станаўленне Францішка Ціхага (1886 – 1968) як вучонага, на сферу яго навуковых інтарэсаў. Для Ф. Ціхага А. Чэрны быў бяспрэчным аўтарытэтам у галіне славістыкі і беларусістыкі. Ф. Ціхага захапляла і натхняла нязгасная цікавасць А. Чэрнага да паняволеных, “забытых” славянскіх народаў, народаў якія адраджаюцца, сярод якіх пільная ўвага была нададзена і беларусам. У адным са сваіх артыкулаў, прысвечаным 60-дзiesiąтай гадавіне з дня нараджэння А. Чэрнага, Ф. Ціхі адзначаў: «Асабліваю ўвагу А. Чэрны ўдзяляў беларусам, як і наогул шукаў для сваёй працы найменш даследаваныя галіны» [1, с. 38] (тут і далей пераклад з чэшскай наш. – М.Ч.). Пра народны беларускі рух А. Чэрны пісаў у выданнях: «*Čas*» 1906 і 1907 гг., «*Zlatá Praha*» 1907 г., але, галоўным чынам, у сваім знакамітым артыкуле «**Беларускія нацыянальныя і народныя памкненні ў 1909 – 10 гг.**» («*Slovanský přehled*» XIII, 1911.).⁹ У гэтым артыкуле А. Чэрны даў першыя прыклады на чэшскай мове перакладаў з беларускай паэзіі. Ф. Ціхі асабліва падкрэслівае, што «свой погляд на славянскае пытанне А. Чэрны выклаў спакойна і зразумела ў знакамітым артыкуле “**Аб славянскай узаемнасці ў сучаснасці**”, надрукаванай ў часопісе “*Naše doba*” XIII, 1906, у якой ён ставіць крытэрыем правільнага разумення славянскага пытання праз адносіны да Расіі. Рамантычнае разуменне славянскага пытання ўяўляецца як культ улады і моцы без маральных пакут. Зыходзячы з гэтага глыбока маральнага доваду, “*Slovanský přehled*” становіцца на бок прыгнечаных украінцаў і беларусаў» [1, с. 44].

Такім чынам, аналізуючы перапіску абодвух вучоных, іх прафесійныя стасункі, становіцца відавочным, што менавіта прынцыпы навуковай і асветніцкай дзейнасці А. Чэрнага сталі для Ф. Ціхага тым арыенцірам, на які ён будзе абапірацца ва ўласнай прафесійнай дзейнасці ў будучым.

Ф. Ціхі выяўляў сапраўдны імпат, захапленне славянскай паэзіяй увогуле. *Але чэшскі вучоны меў выключны лінгвістычны талент, быў*

С. 51 – 68 ; Черны, М. Франтишек Рут Тихи – выдающийся пропагандист белорусского языка и литературы межвоенного периода в Чехословакии / М.Черны / *Białorutenistyka Białostocka*. – Białystok, 2016. – Т. 8. – С. 81 – 129; Трус, М. Францішак Ціхі і Янка Купала: невядомыя старонкі славянскіх літаратурных сувязей 1920 – 1930 гадоў /М.Трус // *Роднае Слова* . – 2014. – № 8. – С.15 – 18; Трус, М.. Купалаўскія адрасы ў Славакіі /М.Трус / *Манаграфія: Мінск: Медысонт, 2018. – 288 с.: іл.*

⁹ Пра гэта падрабязней гл.: Чмаравя, М.І. Шляхі ўзаемнага пазнання : беларуская літаратура ў Чэхаславакіі (1920 – 1945): Манаграфія / М.І. Чмаравя . – Магілёў : МДУ імя А.А.Куляшова, 2004. – С. 79 – 82.

сапраўдным паліглотам, наколькі перакладаў не толькі амаль з усіх славянскіх моў, але і з нямецкай, французскай, вянгерскай, англійскай і скандынаўскіх моў. Узгадаем і той факт, што цікавасць да беларускай мовы Ф. Ціхага абудзіў пражскі студэнт Мікола Шыманка (1901 – 1986), які актыўна супрацоўнічаў з чэхаславацкім перыядычным друкам таго часу і заклікаў беларускі бок актыўней працаваць, каб у большай ступені задаволіць цікавасць публіцыстычных і літаратурных колаў Чэхаславакіі з жыццём і культурай Савецкай Беларусі» [2, с. 106]. Дзякуючы стасункам з беларускімі студэнтамі ў Празе, якія сталі пасрэдкамі паміж чэшскім вучоным і Янка Купалам, апошні даслаў Ф.Ціхаму два тамы свайго «Збора Твораў» у 1927 годзе¹⁰. На гэтай падставе можна сцвярджаць, што з гэтага часу Ф. Ціхі пачынае перакладаць паэзію беларускага Песняра.

Частка гэтых перакладаў выйшла ў разнастайных перыядычных выданнях і ў зборніку «Вёlorus a Вёlorusové» (Прага, 1930), падрыхтаванай Міколам Ільяшэвічам (1903 – пасля 1945)¹¹, які даў «першы цэласны збор перакладаў прыгожскага пісьменства на чэшскую мову» [2, с. 31].

Як ужо адзначалася ў ранейшых публікацыях¹², самым старым чэшскім перакладам з купалаўскай паэзіі з’яўляецца ўрывак з верша “Ўжо днее”, надрукаваным А.Чэрным у 1909 годзе, аднак найбольш грунтоўнае ўяўленне аб творчасці вядомага беларускага мастака слова чэшскі чытач атрымаў з прыкладаў вершаў са зборніка “Спадчына”, надрукаваным ў часопісе «Slovanský přehled» у 1926 годзе. Такім чынам, Ф. Ціхі ўжо меў матэрыял, на які мог абаперціся і даволі мэтанакіравана абіраў яшчэ неперакладзеныя вершы, за выключэннем верша «А хто там ідзе?». Першым узорам перакладу з купалаўскай

¹⁰ Пра гэта падрабязней гл.: Черны, М. Франтишек Рут Тихи – выдающийся пропагандист белорусского языка и литературы межвоенного периода в Чехословакии / М.Черны / Białorutenistyka Białostocka. – Białystok, 2016. – Т. 8. – С. 96.

¹¹ Пра лёс і творчасць М.Ільяшэвіча гл.падрабязней .: Казлоўскі, М. Недаспяваная песня / М.Казлоўскі / Літаратура і мастацтва . – 2003. – 10 студз.– С.13 – 14. Чмаравя, М.І. Шляхі ўзаемнага пазнання : беларуская літаратура ў Чэхаславакіі (1920 – 1945): Манаграфія / М.І. Чмаравя . – Магілёў : МДУ імя А.А.Куляшова, 2004. – С. 28 – 32; Чмаравя, М. І. М. Ільяшэвіч і яго кніга «Беларусь і беларусы» / М. І. Чмаравя // Куляшоўскія чытанні : матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі, 11–12 снежня 2003 г. : тэзісы дакладаў : у 2 ч. / рэд. савет : Я. Р. Рыер [і інш.]. – Магілёў : МДУ імя А.А. Куляшова, 2004. – Ч. 2. – С. 208 – 210; Kolenovská, D. Běloruská emigrace v Československu (1918–1938) / D. Kolenovská / Soudobé dějiny. – 2007. – XIV. – № 1. – S. 97 (полное исследование 78 – 105, 243 – 244).

¹² Пра гэта падрабязней гл.: Чмаравя, М. Пад сцягам славянскай узаемнасці: жыцце і дзейнасць Адольфа Чэрнага / М. Чмаравя // Роднае слова. – 2004. – № 8. – С. 102 – 106; Чмаравя, М.І. Шляхі ўзаемнага пазнання : беларуская літаратура ў Чэхаславакіі (1920 – 1945): Манаграфія / М.І. Чмаравя . – Магілёў : МДУ імя А.А.Куляшова, 2004. – С. 80 – 81; Черны, М. Адольф Черны и белорусская литература / М.Черны / Białorutenistyka Białostocka. – Białystok, 2014. – Т. 6. – С. 51 – 68

паэзіі Ф. Ціхім быў верш “З угодкавых настрояў”. Ужо тут праявілася следаванне прыкладу свайго настаўніка і натхняльніка А.Чэрнага – клапаціцца аб філалагічнай дакладнасці і вернасці адлюстравання духу асноўнага тэкста, імкненне ўхапіць і перадаць асноўны змест арыгінала максімальна, не адыходзячы ад яго нават у галіне лексікі і фразеалогіі.

У 1920 – 1930 гады Ф. Ціхі надрукаваў яшчэ некалькі перакладаў з купалаўскай паэзіі: паэтычнае крэда Песняра «*Вы кажашце*», лірычны верш «*Злажыўшы рукі*», «*Маладая Беларусь*», ужо апублікаваны фрагмент «*З угодкавых настрояў*». Аднак па розных прычынах (у тым ліку і цэнзурных), не ўсе пераклады Ф. Ціхага былі надрукаваныя, сярод якіх вершы Я.Купалы «*Пад вісельняй*», «*Не загаснуць зоркі ў небе*», «*Вольха*» і інш.

*Што датычыць фармальнаго боку перакладаў Ф. Ціхага, то тут неабходна параўнаць іх прыцыпы з перакладчыцкай практыкай яго калегі А. Чэрнага. Узоры перакладаў з беларускай паэзіі апошняга вызначаліся акадэмічнасцю, выверанасцю, эстэтычна ўспрымаліся не горш, чым творы-арыгіналы, гучалі прыроджана, а мова не была абцяжарана складанымі канструкцыямі. У той жа час Ф.Ціхі падчас сваёй перакладчыцкай практыкі пачынаў з таго, што перачытваў усых абраны твор настолькі доўга, наколькі пачыналася вымалёўвацца паэтычная копія на яго роднай мове. Пра гэта чэшскі перакладчык сведчыць ў сваёй неапублікаванай рукапіснай працы «*Mé beloruské vzpomínky*» (“*Мае беларускія ўспаміны*”, пасля 1955), пра якія ўзгадвае сучасны чэшскі даследчык М. Чэрны¹³. Менавіта дзякуючы такому асабліваму спосабу падрыхтоўкі да перакладаў са славянскай паэзіі, па сведчанні самога Ф.Ціхага, удалося “схапіць” рытміку арыгінала пры перакладзе класічнага верша Я.Купалы «*А хто там ідзе?*», што, на думку перакладчыка, не ўдалося яго папярэднікам, перадусім А. Чэрнаму. Ф. Ціхі адчуваў музычнасць, мелодыку вершаў Я. Купалы. Гэтая здольнасць чэшскага перакладчыка дала магчымасць найбольш дакладна перадаць спецыфічнасць, унікальнасць твораў беларускага паэта, якія, як вядома, яшчэ пры жыцці паэта называлі песнямі.*

Акрамя твораў Я. Купалы, Ф. Ціхі звяртаецца да перакладаў з творчасці Цішкі Гартнага, Алеся Дудара, Аркадзя Моркаўкі, Міхася Машары, Алеся Гурло, Андрэя Александровіча, Міколы Хведаровіча, Якуба Коласа. Апошняга вядомы чэшскі вучоны і перакладчык спра-

¹³ Пра гэта падрабязней гл.: Черны, М. Франтишек Рут Тихи – выдающийся пропагандист белорусского языка и литературы межвоенного периода в Чехословакии / М.Черны / Białorutenistyka Białostocka. – Białystok, 2016. – Т. 8. – С. 97.

вядліва назваў “карыфеем беларускай літаратуры”, высока ацаніўшы паэму «Сымон-музыка», якая была сугучна твораў часоў чэшскага нацыянальнага адраджэння.

Найбольш актыўны перакладчык беларускай літаратуры ў міжваеннай Чэхаславакіі, – Ф. Ціхі спрыяў азнаямленню чэхаславацкіх культурных і інтэлектуальных колаў з росквітам і перспектывамі развіцця народа, якія знаходзіцца на шляху гістарычнага і культурнага адраджэння і самасцвярджэння. Дзейнасць гэтага нападчынага, але надзвычай таленавітага вучонага па вывучэнні і папулярызацыі мовы і літаратуры адраджаючыхся славянскіх народаў мае прынцыповае і актуальнае значэнне. Разам з іншымі вучонымі-славістамі, перадусім А.Чэрным, яна дапамагала зламаць цьмяныя, спрэчныя ўяўленні аб славянстве ў імя неабвержанай рэчаіснасці і некрытычныя русафільскія самаўладныя тэндэнцыі ў імя роўнасці, дэмакратычнага права на свабоду ўсіх славянскіх народаў.

Фонды Літаратурнага архіва помнікаў нацыянальнага пісьменства ў Празе, у прыватнасці фонд Ф. Ціхага, даюць разнастайны і цікавы матэрыял для далейшага вывучэння дзейнасці гэтай выбітнай асобы ў галіне беларусістыкі. Працяг усебаковага і глыбокага даследавання дапаможа ў поўным аб’ёме вярнуць неапублікаваную невядомую спадчыну чэшскага даследчыка і перакладчыка ў навуковы зварот.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Tichý, F. Dílo a osobnost Adolfa Černého / A.Frinta, F.Tichý // Slovanský přehled 1914 – 1924: Sborník statí, dopisu a zpráv ze života slovanského. K šedesátým narozeninám Adolfa Černého. – Praha. – 1925. – S. 31 – 49.
2. Чмаравя, М.І. Шляхі ўзаемнага пазнання : беларуская літаратура ў Чэхаславакіі (1920 – 1945): Манаграфія / М.І. Чмаравя . – Магілёў : МДУ імя А.А.Куляшова, 2004. – 136 с.

FRANTISHEK RUT TICHY – TRANSLATION AND POPULARIZATION OF BELORUSIAN LITERATURE IN INTERWAR PERIOD IN CZECHOSLOVAKIA (ON THE 135TH ANNIVERSARY OF HIS BIRTH)

M.I. Chmarava

Mogilev State A.Kuleshov University

Belarus

E-mail: mgukulesova1968@gmail.com

The article examines the translation activity of the famous Czech Slavist František Ryt Tichý in the period between the two World Wars, determines his role in the popularization of Belarusian literature in interwar Czechoslovakia, and analyzes the specifics of his translation.

Keywords: Czech-Belarusian literary contacts, Belarusian poetry, artistic translation, Czech studies of Belarusian literature, literature perception.